הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 403-416

שיעור כה

כדי שילך שלושה... כדי שיגיע אחרון לנהר פרת

(בבא מציעא כח ע"א–ע"ב)

הקדמה
א. מירושלים לנהר פרת – שלושה ימים או חמישה עשר ימים
ב. אביי: שלושה ימים או חמישה עשר ימים בהתאם לאמצעי התחבורה
ג. "כדי שיגיע אחרון שבישראל" – הגדרת שיעור
סיכום

הקדמה

במשנה ובגמרא (כח ע"א–ע"ב) מתוארים הזמנים ומספר הפעמים שהיו מכריזים על אבידה בזמן שבית המקדש היה קיים, וכן המקום בירושלים שבו היו המוצאים מכריזים על האבידה, והמאבדים היו פונים לשם על מנת לנסות לאתר את אבידתם. ההכרזה הייתה במסגרת העלייה לרגל שלוש פעמים בשנה, וחכמים קבעו שברגל האחרון על המוצא להמתין עוד שבעה ימים בירושלים כדי שהמאבד יוכל לשוב לביתו במשך שלושה ימים כדי לבדוק אם אמנם אבד לו חפץ כלשהו, ולחזור במשך שלושה ימים לירושלים למקום הכרזת האבידות.

הגמרא הקשתה ממשנה במסכת תענית שבה נאמר שהיו מאחרים את זמן שאילת הגשמים לאחר סוכות עד ז' במרחשוון, כדי שאחרון עולי הרגל יגיע לביתו ויספיק לחצות את נהר פרת לפני שיעלה על גדותיו בשל הגשמים. ממשנה זו יש ללמוד שמשך זמן ההגעה מירושלים של עולי הרגל הוא חמישה עשר ימים, ולא שלושה ימים כפי שנאמר במשנתנו.

אמוראים השיבו על הסתירה בין המשניות. נעיין בהסבריהם של האמוראים הללו לאמור במשניות, ונסביר מדוע התקנה לשאול גשמים בז' במרחשוון נשארה במקומה על אף שבית המקדש חרב.

א. מירושלים לנהר פרת – שלושה ימים או חמישה עשר ימים

במשנה (כח ע"א) נאמר:

> ועד מתי חייב להכריז?
> עד כדי שידעו בו שכניו, דברי רבי מאיר.
> רבי יהודה אומר: שלוש רגלים ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלושה ויחזור שלושה, ויכריז יום אחד.

על פי התוספתא (ב, ו) דברי רבי יהודה הם תיאור של מה שהיה בזמן המקדש:

> בראשונה היו מכריזין עליה שלושה רגלים, ואחר הרגל האחרון שבעה ימים. ומשחרב בית המקדש התקינו...

בגמרא (כח ע"ב) נזכרה ברייתא שמשלבת את האמור במשנה ובתוספתא:

> תנו רבנן: בראשונה, כל מי שמצא אבידה היה מכריז עליה שלשה רגלים, ואחר רגל אחרון שבעת ימים, כדי שילך שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד. משחרב בית המקדש שיבנה במהרה בימנו, התקינו...

בהמשך הגמרא נזכרה ברייתא נוספת:

> תנו רבנן: אבן טוען היתה בירושלים, כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם, וכל מי שמוצא אבידה נפנה לשם. זה עומד ומכריז, וזה עומד ונותן סימנין ונוטלה.[1]
> וזו היא ששנינו [תענית יט ע"א]: "צאו וראו אם נמחת אבן הטוען".[2]

מדברי רבי יהודה במשנה משמע שזמן ההליכה מירושלים עד ביתו של המאבד שעלה לרגל הוא שלושה ימים לכל היותר. הגמרא הקשתה על כך ממשנה (תענית י ע"א):

> בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת.[3]

---

[1] בירושלמי (תענית ג, ט) מופיעה ברייתא זו בארמית. במשנה (תענית יט ע"א) היא נקראת "אבן הטועים". תוספות הרא"ש ותוספות רבנו פרץ (כח ע"ב) הסבירו מדוע קראו לאבן בשם זה: "אבן טוען – שהיו טוענין עליה דברים, זה מכריז וזה נותן סימן". שורש המילה הוא טע"ן. הסבר אחר: "אבן הטועים" – אובדים. מקום התכנסות לאנשים שאיבדו. אדם שטעה בדרך הוא אדם שאיבד את דרכו, כאמור בתוספתא (ב, יב): "חבירו שטעה, תופסו בידו ומפסגו בשדות וכרמים עד שמגיע לעיר או לדרך". שורש המילה הוא טע"ה (בלשון המקרא רווח לשם כך השורש תע"ה, כגון: "וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע" [בראשית כא, יד], אך בלשון חז"ל שני השורשים משמשים יחדיו). הרב יוסף חיים (בן יהוידע, כח ע"ב) כתב הסבר רעיוני לשם האבן: "אבן הטוען – קרו לה אבן הטוען כי משם יוציא ויעלה המליץ הטוב על ישראל טענה של זכות על ישראל לפני הקב"ה לקבץ נדחי ישראל ולקבל פושעי ישראל בתשובה דכל זה דומה להשבת אבידה, כי יאמר המליץ הנה המקום הזה אליו יבואו כל משיבי אבידה להשיב אבידה, ודבר זה נמצא בבשר ודם, וכל שכן שהקב"ה ברחמיו יקיים השבת אבידה, להשיב נדחי ישראל ולקבל פושעי ישראל בתשובה"

[2] רש"י (ד"ה וזו, וד"ה צאו) הסביר שאלו הם דבריו של חוני המעגל שאמר לקהל אחר שירדו גשמים. הוא ביקש מהקהל שיבדקו אם מי הגשמים כיסו את אותה אבן שהייתה במקום גבוה בירושלים, ואם אכן כן אזי הדבר מלמד שירד מספיק גשם, ויש להתפלל שהגשם ייפסק. רבנו יהונתן מלוניל (תענית ח ע"ב מדפי הרי"ף) כתב: "נקראת אבן טועים שכל מי שנאבדה לו אבדה או מצא אבדה הולך שם ומכריז כדי שישמעו כל ישראל העומדים בעיר שהיא גבוהה כל כך שהגמל ורוכבו עובר תחת הצור ההוא נראה בעיני העומד על הצור כאלו הוא פחות [מחגב]". הרמב"ם (הל' גזילה ואבידה יג, א) כתב: "ואבן גבוהה היתה חוץ לירושלם שעליה היו מכריזין". הרמב"ם כתב שהאבן הייתה בחוץ והוא למד זאת מדברי חוני המעגל שאמר: "צאו וראו" ומכאן שהאבן הייתה מחוץ לירושלים. הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, שם עמ' תקלט–תקמ) הסביר שירושלים – עיר דוד, הייתה נמוכה ביחס להר הבית, והעם כבר עלו להר הבית מפני שירדו הרבה גשמים, והיה חשש שבתי העיר יוצפו ויטבעו במים. על כן הניח הרמב"ם שאבן הטוען הייתה מחוץ לעיר במקום נמוך קצת מן העיר, ואם הגיעו המים עד לראש אבן זו, אזי יש באמת סכנה לשיטפון גורף בתוך העיר.

[3] הגרסה במשנה (תענית שם) היא: "עד שיגיע אחרון שבישראל", ואילו בסוגייתנו הגרסה היא: "עד שיגיע אחרון שבארץ ישראל". כגרסה בסוגייתנו כך הגרסה בתוספות (ראש השנה כג ע"ב ד"ה כמה). בין הראשונים יש הגורסים כך ויש הגורסים אחרת. היו מתחשבים בעולי הרגל בדרכם לירושלים והדבר היה שיקול חשוב בעיבור השנה. כך נאמר במדרש ההלכה (ספרא אמור פרשה ט סוף פרק ט אות א) שמופיע גם בירושלמי (שביעית י, א; ראש השנה ג, א; נדרים ו, ח; סנהדרין א, ב): "ומניין שמעברין את השנה על הגליות שיצאו ועדיין לא הגיעו למקומן? תלמוד לומר 'וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל' (ויקרא כג, מד). עשה את המועדות שיעשון כל ישראל. אמר רבי שמואל בר נחמן: והן שהגיעו לנהר פרת". רק אם עולי הרגלים כבר יצאו מבתיהם והגיעו לנהר פרת, אזי מעברים את השנה ומוסיפים עוד חודש כדי

רש"י (ד"ה כדי) הסביר שהמטרה היא שעולי הרגלים יגיעו חזרה לבתיהם "קודם ביאת מים לנהר פרת, שהוא רחוק יותר". רש"י לא כתב שהחשש הוא שירדו גשמים על החוזרים לבתיהם. נראה שדברי רש"י הללו הם בעקבות דברי הגמרא (שבת סה ע"ב; נדרים מ ע"א): "מטרא במערבא – סהדא רבה פרת". רש"י (שבת שם ד"ה סהדא רבה) פירש: "פרת מעיד בדבר, שהוא יורד מארץ ישראל לבבל, וגדל ממי הגשמים, ויודעין בני בבל שירדו גשמים בהרי ארץ ישראל". זו הסיבה שדחו את שאלת הגשמים כדי שלא להגיע למצב שנהר פרת כבר מתמלא במים לאחר שירדו גשמים רבים.

הריטב"א (תענית שם) הסביר את דברי תנא קמא ורבן גמליאל:

> בין לתנא קמא בין לרבן גמליאל משנתינו בזמן שבית המקדש קיים היא שנויה, ולכולי עלמא זמן גשמים הוא לאחר החג. אלא דבזמן שבית המקדש קיים חיישינן לעולי רגלים שלא יעצרם הגשם בחזרתם ונמצאת מכשילן לעתיד לבא. ורבן גמליאל חייש לכולהו עולי רגלים ואפילו לאחרון שבהם ויהב להו ט"ו יום אחר החג.

רבן גמליאל קבע זמן ארוך יותר, כדי שגם הרחוקים יותר יוכלו לשוב לבתיהם. בירושלמי (תענית א, ג) נאמר שהתנא שאמר שיש לשאול בג' במרחשוון הוא רבי מאיר, ואמוראים מארץ ישראל קבעו שהלכה כמותו: "רבי אבא בר זמינא רבי לעזר בשם רבי הושעיה: הלכה כמי שהוא אומר בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים". בגמרא (תענית ו ע"א) אמר רבי מאיר שהרביעה ראשונה – הבכירה, זמן הגשם הראשון – היורה, הוא בג' במרחשוון, ועל כן זה היום שבו צריך להתחיל לשאול את הגשמים. לפי הסבר זה דברי רבי מאיר אינם קשורים לשאלת משך זמן ההגעה מירושלים לנהר פרת. יש לציין שרבי מאיר אמר ברישא של משנתנו שעל המוצא להכריז "עד כדי שידעו בו שכניו". דבריו אלו תואמים את התקנה שתיקנו לאחר חורבן המקדש ולאחר שרבו האנסים, כאמור בברייתא בהמשך הסוגיה (כח ע"ב):

> משחרב בית המקדש, שיבנה במהרה בימנו, התקינו שיהו מכריזים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ומשרבו האנסים – התקינו שיהו מודיעין לשכיניו ולמיודעיו, ודיו.

בבבלי (תענית ד ע"ב; י ע"א) אמר רבי אלעזר, שאף הוא אמורא ארץ־ישראלי: "הלכה כרבן גמליאל". כן נאמר (תענית ו ע"א): "אמר רב חסדא: הלכה כרבן גמליאל".[4] הסתירה בין המשניות היא בין משך הזמן הגעה מירושלים לנהר פרת על פי דברי רבן גמליאל לבין דברי רבי יהודה במשנתנו שמשמע מהם שמשך הזמן הוא שלושה ימים. רש"י (ד"ה ויכריז יום) בפירושו למשנה הציג כך את קושיית הגמרא: "ובגמרא פריך: דבשלשה ימים אין שהות לחזור לסוף ארץ ישראל".

אמוראים יישבו את הסתירה.

שיספיקו להגיע לירושלים עד פסח. בבבלי (סנהדרין יא ע"א) נאמר: "תנו רבנן: אין מעברין את השנה אלא אם כן היתה צריכה מפני הדרכים, ומפני הגשרים, ומפני תנורי פסחים, ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן ועדיין לא הגיעו". התוספות (ד"ה ומפני גליות) כתבו: "ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן – משום דהנך דיתבי בארץ ישראל אין צריך לעבר, דאפילו האחרון יכול להגיע מראש חודש ניסן עד פסח, כדתניא [צ"ל כדתנן] פ"ק דתענית (דף י.) גבי שאלת גשמים ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת".

[4] הרב יום טוב ליפמן הלר (תוספות יום טוב, תענית א, ג) חישב את זמן ההליכה הנדרש מירושלים עד נהר פרת. ראה גם: מהר"ם שיף (כח כ"א). הרב שמואל שטרשון, רש"ש (כח ע"א), כתב שאם שואלים גשמים ביום החמישה עשר מאז שיצאו מירושלים, משמע שמשך ההליכה הוא ארבעה עשר ימים. הוא ציין למדרש (איכה רבה ג, ג) על הפסוק: "גדר דרכי בגזית נתיבתי עוה" (איכה ג, ט) שם מסופרים מעשי ניסים על כאלו שבאו מרחוק – מלוד, ציפורי, מגדל – ובו ביום שבו לבתיהם. המתנות כהונה (שם) כתב: "שבזמן הצלחתם היו ממהרים אורחותם בסיעתא דשמיא וכל שכן בעלייתם ובחזירתם ברגל" כמסופר בגמרא (פסחים ח ע"ב).

[א] רב יוסף:

> אמר רב יוסף: לא קשיא, כאן במקדש ראשון, כאן במקדש שני. במקדש ראשון, דנפישי ישראל טובא, דכתיב בהו "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב" (מלכים א ד, כ) בעינן כולי האי, במקדש שני דלא נפישי ישראל טובא, דכתיב בהו "כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות ששים" (עזרא ב, סד) לא בעינן כולי האי.

לפי רב יוסף במקדש ראשון מספר היהודים העולים לרגל היה רב ועל כן כדי שאחרון העולים יגיע עד נהר פרת היה צריך להמתין זמן רב יותר – חמשה עשר ימים. אך בבית שני היו מעט עולים לרגל ועל כן היה מספיק להמתין שלושה ימים עד שאחרון עולי הרגל יגיע לביתו.[5]

על הסברו של רב יוסף כתב הרב יעקב עמדין (הגהות יעבץ, כח ע"א):

> אף על גב דרבן גמליאל לא הוה בבית ראשון, שנה איך היו נוהגין מתחלה, כי גם בבית שני לא הוה אלא לאחר החורבן היה סתם רבן גמליאל דמשנה.

רבן גמליאל שנזכר בדברי תנאים הוא רבן גמליאל שפעל ביבנה לאחר החורבן.[6] אין מתכוונים לסבו: רבן גמליאל הזקן, ואין מתכוונים לנינו: רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא, שהיה בנו של רבן שמעון, שהיה בנו של רבן גמליאל דיבנה. לפי הרב עמדין, רבן גמליאל שחי לאחר החורבן תיאר מה היה בימי הבית הראשון.

ההנחה שבדברי הרב עמדין היא שקושיית הגמרא היא על פער הזמנים בין דברי רבי יהודה במשנתנו לבין דברי רבן גמליאל במשנה בתענית. גם רבי יהודה שאמר שיש להכריז בבית המקדש שלושה רגלים פעל לאחר החורבן ודבריו תיארו מצב שהיה בזמן הבית.[7]

[ב] אביי:

> אמר ליה אביי: והא כתיב "וישבו הכהנים והלוים... והמשוררים והשוערים... וכל ישראל בעריהם" (נחמיה ז, עב). וכיון דהכי הוא אפכא מסתברא: מקדש ראשון דנפישי ישראל טובא, דמצוות עלמא, ומשתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא לא בעינן כולי האי, וסגי

---

[5] בתוספתא (ב, ו) נאמר: "בראשונה היו מכריזין עליה ג' רגלים ואחר הרגל האחרון ז' ימים. ומשחרב בית המקדש התקינו שיהו מכריזין עליה ל' יום ומן הסכנה ואילך...". הרב שמואל אביגדור (מנחת ביכורים שם) פירש את התוספתא כדברי רב יוסף, ולפיו "ברייתא זו משחרב מקדש ראשון, ובזמן מקדש שני דאיכא עולי רגלים ולא נפישי ישראל".

[6] התוספות (נידה ו ע"ב ד"ה בשפחתו) כתבו שבכל מקום שכתוב רבן גמליאל סתם ולא רבן גמליאל הזקן או רבן גמליאל ברבי, הכונה לרבן גמליאל דיבנה שחי אחר החורבן. אמנם לכלל זה יש חריגים רבים וביישובם עסקו בהרחבה המהר"ץ חיות (נידה שם; כל כתבי מהר"ץ חיות, חלק ב עמ' תתנא, תתנה–תתנח); הרב שלמה שטרשון (רש"ש נידה שם; סנהדרין יא ע"ב ד"ה מעשה); הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר סנהדרין שם). במקום אחר כתבנו שרבן גמליאל שישב ביבנה מיד לאחר החורבן, התייחס למקדש החרב כאילו הוא קיים וזאת מפני שהמזבח היה קיים עוד כמה עשרות שנים לאחר החורבן. הדבר מסביר את הנהגותיו בליל הסדר, במה שקשור לעיבור שנה, ועוד. ראה בהרחבה בספרי: "רבן גמליאל: פסח על שום מה?", באר יהודה – פסחים, עמ' 384–395.

[7] במקור נוסף תיאר רבי יהודה מה היה בזמן שבית המקדש היה קיים (משנה סוכה מח ע"ב).

בתלתא יומא. מקדש שני, דלא נפישי ישראל טובא ולא מצוות עלמא, ולא משתכחי שיירתא דאזלי בין ביממא ובין בליליא בעינן כולי האי.[8]

אביי הקשה על רב יוסף: כשעלו ישראל מבבל בתחילת ימי הבית השני נאמר שהכול ישבו בערים. מכאן שעל אף שמספר היהודים יושבי הארץ היה קטן, הם היו מפוזרים בכל הערים שישבו בהן לפני הגלות, ואם כן יש מהם שגרו רחוק מירושלים וכמו שהיה בימי בית ראשון. אשר על כן, לפי אביי יש להבחין בין תנועת עולי הרגל בבית ראשון בדרכם חזרה לבתיהם לבין התנהלותם בימי בית שני, אבל בצורה הפוכה מזו של רב יוסף. בבית ראשון, מכיוון שמספר היהודים היה רב, היו שיירות בין ביום בין בלילה, לכן הם הספיקו לחזור לבתיהם בתוך שלושה ימים. בבית שני שמעט יהודים עלו לרגל, לא היו שיירות גם ביום וגם בלילה, ולכן היה צורך להמתין חמישה עשר ימים כדי שאחרון עולי הרגלים יגיע לביתו. גם לפי אביי כל התנאים שדבריהם נזכרו בסוגייתנו – רבי יהודה ורבן גמליאל – חיו לאחר החורבן ואמרו כיצד התנהלו בזמן שבית המקדש היה קיים.

יוצא אפוא, שרב יוסף ואביי הסכימו שבבית ראשון היה מספר היהודים העולים לרגל רב ממספר העולים לרגל בבית שני. על פי שניהם "כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת" היא הסיבה לאיחור שאילת הגשמים. המחלוקת ביניהם היא מה היה משך זמן החזרה עד נהר פרת בבית ראשון או בבית שני. על פי רב יוסף, הערכת הזמן הדרוש לחזרת העולים לרגל לבתיהם תלויה במספר האנשים שעלו. על פי אביי ההתחשבות בזמן הדרוש לעולי הרגל להגיע חזרה לבתיהם תלויה בתנאי התחבורה שבכל תקופה ותקופה. לפי העמדה שהציג רבי יהודה שלאחר שלושה ימים הגיע אחרון העולים לביתו, אזי שאלו גשמים בכ"ו תשרי.

[ג] רבא אמר שאין סתירה בין האמור במשניות:

לא שנא במקדש ראשון ולא שנא במקדש שני, לא הטריחו רבנן באבדה יותר מדאי.

רבא ניתק לגמרי בין דברי רבן גמליאל לדברי רבי יהודה. לפיו, אין להבין מדברי רבי יהודה שתוך שלושה ימים הגיע אחרון העולים לנהר פרת. לדבריו, חכמים תיקנו שעל המוצא להמתין לאחר הרגל האחרון שבעה ימים נוספים כדי שהמאבד שגר במרחק שלושה ימי הליכה מירושלים יספיק ללכת לביתו ולחזור לירושלים. הסיבה לתקנה היא שלא להטריח את המוצא יותר מדי, וזאת מפני שהמוצא כבר טרח עד עתה הרבה מאוד. על המוצא היה להביא שלוש פעמים לירושלים את האבידה, והיה עליו לעשות כן גם אם הוא היה גר רחוק מירושלים וגם אם האבידה גדולה וכבדה. על כן קבעו חכמים שברגל השלישי ימתין המוצא עוד שבעה ימים בלבד, אף שייתכן שהמאבד גר במקום רחוק והוא לא ישוב חזרה לירושלים. ההנחה בתקנה זו היא גם שמאבד שגר במרחק שלושה ימי הליכה מירושלים יעשה את דרכו חזרה שוב אם החפץ שאבד חשוב ויקר לו, אך מי שגר רחוק יותר לא יטרח ללכת בחזרה את כל הדרך, ועל כן לא הטריחו את מוצא האבידה יותר מדי.[9]

---

[8] שיח דומה בין רב יוסף לאביי נזכר בגמרא (זבחים סא ע"ב): "תנן התם: וכשעלו בני הגולה, הוסיפו עליו [על המזבח] ד' אמות מן הדרום וד' אמות מן המערב כמין גמא. מאי טעמא? אמר רב יוסף: משום דלא ספק. אמר ליה אביי, השתא מקדש ראשון דכתיב ביה: 'יהודה וישראל רבים כחול אשר על (שפת) הים' (מלכים א ד, כ) ספק, מקדש שני דכתיב ביה: 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא' (עזרא ב, סו) לא ספק? אמר ליה: התם אש של שמים מסייעתן, הכא אין אש של שמים מסייעתן".

[9] רבינו יהונתן מלוניל (טו ע"א בדפי הרי"ף) כתב: "לא הטריחו באבידה יותר מדאי, כלומר לא החמירו למוצא אבדה שיתבטל ממלאכתו לעמוד בירושלים כל כך ט"ו יום, ונתנו לו זמן ז' ימים". אם המוצא היה ממתין למאבד ט"ו יום עד שיגיע לביתו, המוצא היה צריך להמתין בירושלים שלושים או אף שלושים

הרמב"ם (הל' גזילה ואבידה יג, ח–ט) כתב שבזמן המקדש ההלכה הייתה כרבי יהודה:

> בראשונה כל מי שמצא אבדה היה מכריז עליה שלשה רגלים... ואחר רגל האחרון בשבעת ימים מכריז פעם רביעית... משחרב בית המקדש התקינו...[10]

בנוגע לשאילת גשמים פסק הרמב"ם (הל' תפילה ב, טו–טז):

> משבעה ימים במרחשון שואלים את הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר גשם. במה דברים אמורים? בארץ ישראל...

יושם לב שהרמב"ם לא כתב את הנימוק המופיע במשנה בנוגע לשאילת גשמים "כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". רבנו ניסים (ר"ן, תענית ב ע"א בדפי הרי"ף) ציין שהרי"ף (שם) והרמב"ם פסקו כרבן גמליאל, והקשה שרבן גמליאל לא פסק כן אלא מפני תקנת עולי הרגל וכיום אין עולי רגל? גם אם נאמר שרבן גמליאל פסק לזמן שבית המקדש קיים, "וכי אצטריך לקבוע הלכתא למשיחא?" הר"ן השיב:

> מדבריהם צריך לומר דכי איפסקא הלכה כרבן גמליאל היינו אפילו לאחר החורבן, לפי שהיו מתאספין בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושין גם היום, ומפני העולים הללו ראוי שנאחר השאלה שהיא היתה עיקר התקנה. אבל לא סגי כל כך שנאחר את ההזכרה.

תשובת הר"ן היא שהרי"ף והרמב"ם פסקו כך כי גם כיום לאחר החורבן יש עולי רגל הבאים לירושלים, ועל כן יש להתחשב בהם ולהמשיך ולאחר את זמן שאילת הגשמים בשל כך.[11]

ב. אביי: שלושה ימים או חמישה עשר ימים בהתאם לאמצעי התחבורה

לפי אביי, בבית שני לא היו שיירות מצויות ועל כן המתינו חמישה עשר יום עד שאחרון העולים יגיע לביתו. על פי אילו קריטריונים נקבע פרק זמן זה? התוספות (כח ע"א ד"ה חמישה עשר יום) כתבו:

> ואם תאמר והלא ארץ ישראל היא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה [מגילה ג ע"א; סוטה מט ע"ב; בבא קמא פב ע"ב; מנחות סד ע"ב], ומהלך אדם עשרה פרסאות ביום [פסחים

ואחד יום, כדי לאפשר למאבד לחזור. ואם המוצא עצמו גר במקום רחוק מאוד, אזי הוא היה מגיע לביתו ארבעים וחמישה ימים (!) לאחר חג סוכות.

[10] הרמב"ם (פירוש המשנה, ב, ו) כתב: "והלכה כרבי יהודה, וכל זה בזמן שהיה השלטון לישראל". היות המקדש בנוי הוא ביטוי לשלטון ישראל.

[11] במדרש (שיר השירים רבה, ד, כח) נאמר: "'עיניך יונים' (שיר השירים ד, א)... מה יונה זו, אף על פי שאתה נוטל גוזליה מתחתיה אינה מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש לא ביטלו שלוש רגלים". ניתן לפרש שלא ביטלו את הימים הטובים או שהכוונה היא שלא ביטלו את העלייה לרגל. רבי יהודה החסיד (ספר חסידים סי' תרל) כתב שרב האי גאון היה עולה בכל שנה מבבל לירושלים בסוכות ומקיף את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים. על עלייה לרגל לאחר החורבן ראה: הרב שמעון בן צמח (שו"ת תשב"ץ, ג, סי' רא); הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר יורה דעה סי' רלד); הרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא אורח חיים סי' צד); הרב צבי הירש חיות (שו"ת מהר"ץ חיות סי' עו פרק ג; נדרים כג ע"א; גיטין ד ע"ב); הראי"ה קוק (אגרות ראיה, א, עמ' לה); הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי (עיר הקודש והמקדש, ג, עמ' רב-רד); הרב משולם ראטה (שו"ת קול מבשר, ב, סי' י, סי' מג); הרב מרדכי סנדר (אהל רבקה, עמ' נג-קי); הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, ה, אורח חיים סי' טו; שו"ת יחוה דעת, א, סי' כה, סי' עג; ב, סי' י); הרב שאר ישוב כהן (שי כהן, עמ' תקטז-תקכז); הרב מנשה קליין (שו"ת משנה הלכות, יב, סי' תפב); הרב ישראל מאיר לאו (שו"ת יחל ישראל, א, סי' יד); הרב שמשון הכהן נדל (עלייה לרגל בזמן הזה – בהלכה ובמנהגי הדורות", תחומין, לד, עמ' 492-496), ועוד.

> צג ע"ב – צד ע"א] הוי ארבעים יום באורך, וירושלים מן הירדן שהוא תחום ארץ ישראל מהלך יום אחד כדאיתא בביצה (דף ה.) נשאר מצד אחד ל"ט ימים? וי"ל דעם כרמים ויערים היה ארבע מאות פרסה אבל מישוב לא היה כל כך.[12]

לפי התוספות שטחה של ארץ ישראל ארבע מאות פרסה כולל כרמים ויערות, אך שטחה המיושב של ארץ ישראל קטן יותר, ומכאן שמדובר על מהירות הליכה רגילה. הריטב"א (כח ע"א) כתב:

> איכא דקשיא ליה דהא קי"ל כי ארץ ישראל ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה דהוו להו מאתים פרסאות לכל רוח לירושלים וקי"ל דמהלך אדם בינוני ביום עשרה פרסאות אם כן הוו להו מהלך עשרים יום עד נהר פרת? ולאו קושיא היא, כי החוזרים לבתיהם מעולי רגלים ראוי להם לטרוח וללכת יותר ממהלך אדם בינוני שלא תתאחר שאלת הגשמים.

רבנו פרץ (שיטה מקובצת, כח ע"א) כתב:

> יש לומר דהיו הולכים על סוסים ט"ו פרסאות בכל יום, אבל אדם בינוני המהלך ברגליו אינו הולך כי אם עשרה פרסאות ליום.

גם רבנו ניסים, הר"ן (שם), כתב שאת הדרך מירושלים לבבל היו הולכים במשך חמישה עשר יום, מפני שהיו רוכבים על סוסים. דברים דומים כתב תוספות ראי"ש (שם): "והם היו הולכים בצבים ובפרדים וממהרים ללכת".

מדברי הראשונים הללו משמע שמשך הזמן שנקבע – חמישה עשר ימים – הוא בהתאם לתחבורה המהירה ביותר שהיתה בזמנם. באופן עקרוני עולי הרגל צריכים להשתדל להגיע כמה שיותר מהר חזרה לבתיהם כדי שלא לעכב את שאילת הגשמים. מכאן, שאם תימצא תחבורה מהירה יותר, יש לקצר את פרק הזמן שבו דוחים את שאילת הגשמים, כפי שהיה נהוג בתקופות שונות, בזמן בית ראשון ובזמן בית שני, בשל תנאי תחבורה טובים יותר, שכיחותן של שיירות ורכיבה על בעלי חיים.

התקנה שעל מוצא האבידה להמתין בירושלים עוד שבעה ימים לאחר הרגל השלישי בטלה עם חורבן המקדש. בנוגע לשאילת גשמים, בירושלמי (תענית א, ב) נאמר שלאחר החורבן היו אמוראים ארץ־ישראליים שקבעו שיש לשאול גשמים ביום שבו מזכירים, ואין לאחר את השאילה עד ז' במרחשוון:

> אמר לון [ר' יוחנן] הלכה מקום שמזכירין שואלין.
> [רבי יסא] אמר: לא שנייא הלכה מקום שמזכירין שואלין.
> רבי חייה בר בא אתא מן צור ואמר מן שמיה דרבי יוחנן: הלכה מקום שמזכירין שואלין.
> רבי אחא דרש בבית מדרשא, רבי ירמיה דרש בכנישתא דבולי: הלכה מקום שמזכירין שואלין.
> והא תנינן בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים? אמר רבי תנחום בר חייה: בשעת המקדש שאני.

הירושלמי הקשה על דברי האמוראים הללו מדברי רבי מאיר שאמר שבשלושה במרחשוון שואלים את הגשמים. כאמור לעיל בירושלמי (תענית א, ג), היו אמוראים בארץ ישראל – רבי אבא בר זמינא בשם רבי אלעזר בשם רבי הושעיה – שאמרו שההלכה היא כמי שאומר שבשלושה במרחשוון שואלין את הגשמים.

בבבלי (תענית ד ע"ב) מופיעה גם כן דעתו של רבי יוחנן:

---

[12] התוספות (ראש השנה כג ע"ב ד"ה כמה הוו) עסקו גם כן בעניין זה. המהר"ם שיף (כח ע"א) כתב על דברי התוספות: "תירוצם קצת תמוה שיהיה שדות וכרמים ביחד בסוף הגבול, וצ"ע".

> אמר רבי יוחנן: התחיל להזכיר – מתחיל לשאול, פסק מלשאול – פוסק מלהזכיר?... כי קאמר רבי יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים.

הריטב"א (תענית י ע"א) פסק כך להלכה וכתב שלאחר החורבן אין סיבה לעכב את שאילת הגשמים, ויש לשאול מיד במוצאי יום טוב אחרון: "...ונמצא זמנו של רבן גמליאל שהוא בט"ו, נעקר מכל העולם לאחר החורבן, שבני ארץ ישראל שואלין לאלתר".[13]

ובכל זאת, דברי רבן גמליאל שהיה ביבנה לאחר החורבן ואמר שיש לשאול גשמים "חמישה עשר יום לאחר הרגל כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת", נפסקו להלכה על ידי הרי"ף (תענית ב ע"א בדפי הרי"ף), הרמב"ם (הל' תפילה ב, טו–טז), והרב יוסף קארו (שולחן ערוך אורח חיים סי' קיז, א), וכך נוהגים גם כיום לאחר החורבן. הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף, א, עמ' רמז) ניסח הלכה זו כך:

> תיקנו חז"ל לעכב שאלת טל ומטר עד שיעברו חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיספיקו עולי רגלים להגיע למחוז חפצם, ושיערו אז שדרוש חמישה עשר יום כדי להגיע, בתנאי התחבורה של הימים ההם מירושלים לנהר פרת, גבול מדינת בבל, ששם היה הישוב המרוחק ביותר מירושלים.

גם כיום רבים עולים לירושלים בימי חג הסוכות ומתפללים בכותל המערבי, ורובם חוזרים לבתיהם עוד בימי החג. בעזרת ה' לכשייבנה בית המקדש ישוב עם ישראל לקיים את מצוות עלייה לרגל כמאמרה. משך זמן הנסיעה בכלי תחבורה מודרני (מכונית, תחבורה ציבורית – אוטובוס, רכבת, מטוס) מקצה הגבול של ארץ ישראל בצפון ובדרום, הוא שעות ספורות לכל היותר. השימוש בכלי תחבורה מאפשר ניידות נוחה ממקום למקום, וכלי התחבורה משמש גם כהגנה מפני גשמים. עולי הרגלים כיום אינם לנים ברחובה של עיר, אלא באכסניות ובבתי מלון מסודרים, ואין רתיעה מנסיעה למרחקים בארץ ובחו"ל גם במשך חודשי החורף, ובוודאי לא מפני גשמים קלים היורדים בתחילת החורף. על פי פירושיהם של הריטב"א, רבנו פרץ והר"ן לדברי אביי, משך הזמן לשיבת עולי הרגל לביתם נקבע בהתאם לכלי התחבורה והערכת זמן ההגעה, ובהתאם לכך יש לקבוע גם את זמן שאילת גשמים.[14]

ג. "כדי שיגיע אחרון שבישראל" – הגדרת שיעור

להלן הצעה אחרת להסבר דברי רבן גמליאל "כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". דברי רבן גמליאל מפורטים: ז' במרחשוון שהוא חמישה עשר ימים לאחר חג סוכות שזה הזמן שאחרון עולי הרגל הגיע לנהר פרת. מדוע היה רבן גמליאל צריך לומר שז' במרחשוון הוא חמישה עשר ימים לאחר החג, הלוא כל אדם יכול לספור כמה ימים הם בין שמיני עצרת לז' במרחשוון? מה משמעות הנימוק "כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" לאחר חורבן הבית כשאין מצווה לעלות לרגל? נראה ש"כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" הוא הגדרת שיעור זמן ולא תיאור תכלית. הביטוי "כדי..." מופיע בדברי תנאים בשתי משמעויות: א. תיאור תכלית; ב. הגדרת שיעור. המופע הנפוץ יותר הוא תיאור תכלית, אך יש משניות שבהן המילה "כדי" באה להגדיר שיעור. להלן דוגמאות ממשניות (שבת א, ה–ח) מדברי בית שמאי:

---

[13] כך פסק גם ריא"ז (שלטי הגבורים, תענית ב ע"א בדפי הרי"ף; פסקי ריא"ז תענית א, א). ראה גם: תוספות (זבחים מה ע"א ד"ה הלכתא למשיחא).

[14] על גבולות ארץ ישראל לעניין עלייה לרגל ראה בספרי: "עלייה לרגל ממרחבי ארץ ישראל", באר יהודה – פסחים, עמ' 17–38.

ה. בית שמאי אומרים: אין שורין דיו וסממנים וכרשינים אלא **כדי** שישורו מבעוד יום...
ו. בית שמאי אומרים: אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא **כדי** שיהבילו מבעוד יום, ולא את הצמר ליורה אלא **כדי** שיקלוט העין...
בית שמאי אומרים: אין פורשין מצודות חיה ועופות ודגים אלא **כדי** שיצודו מבעוד יום...
ז. בית שמאי אומרים: אין מוכרין לעובד כוכבים ואין טוענין עמו ואין מגביהין עליו אלא **כדי** שיגיע למקום קרוב...
ח. בית שמאי אומרים: אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס עובד כוכבים אלא **כדי** שיעשו מבעוד יום...[15]

יש והמילה "כדי" במשנה יכולה להתפרש גם כתיאור תכלית וגם כהגדרת שיעור, ובעניין זה חלקו אמוראים בגמרא. במשנה (בבא בתרא ב, ח) נאמר:

מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה.
לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח.
ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו
כדי שלא יזיק.

על משנה זו שאלה הגמרא (בבא בתרא כד ע"ב): "מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא?". מדוע ברישא צריך להרחיק חמישים אמה, ובסיפא מספיק להרחיק פחות בכדי שלא יזיק? ההנחה בשלב זה בשאלת הגמרא היא שיש הבדל בין הרישא לסיפא. אביי קיבל את ההנחה שבשאלה, והשיב שבסיפא מדובר בגורן שאינו קבוע ולכן מספיק להרחיק פחות מחמישים אמה. בהמשך הסביר רבי יוסי בר חנינא מה הוא גורן שאינו קבוע. לפי אביי יש לפסק את המשנה כך:

לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח.
ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו, כדי שלא יזיק.

על פי פיסוק זה יש שיעורים שונים להרחקה של גורן ולהרחקה מנטיעה ומניר. "כדי שלא יזיק" – בשיעור שלא יזיק.

רב אשי השיב אחרת על שאלת הגמרא: "מה טעם קאמר. מאי טעמא מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה? כדי שלא יזיק". הסיפא איננה מדברת על אופן אחר, אלא שבסיפא מופיעה התכלית לדין שברישא. למה צריך להרחיק חמישים אמה? כדי שלא יזיק. לפיו יש לפסק את המשנה כך:

לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח.
ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו.
כדי שלא יזיק.

על פי פיסוק זה המילים "כדי שלא יזיק" – משמעותן על מנת שלא יזיק.

גם במשנתנו (כח ע"א) בעניין השבת אבידה מופיע הביטוי "כדי": "ועד מתי חייב להכריז?... **כדי** שילך לביתו שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד". פירוש המשפט הוא שיעור משך זמן הליכה ולא

---

[15] דוגמאות נוספות: "**בכדי** שיעשו" (שבת יח ע"ב); "המוציא עצים – **כדי** לבשל ביצה קלה; תבלין – **כדי** לתבל ביצה קלה" (שבת פט ע"ב); "לולב שיש בו שלשה טפחים [**ו**]**כדי** לנענע בו, כשר" (סוכה כט ע"ב); "אין פוחתין משה טלאים המבוקרין בלשכת הטלאים **כדי** לשבת ולימים טובים של ראש השנה" (ערכין יג ע"א); "...**כדי** אכילת פרס" (משנה [כריתות ג, ג; נגעים יג, ט–י] ותוספתא [פסחים א, י; יומא ד, ד]).

תיאור תכלית. שאלת הגמרא מהמשנה בתענית היא על משך שיעור זמן ההליכה מירושלים עד נהר פרת:

> ורמינהו: בשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו (שהוא) חמישה עשר יום אחר החג **כדי** שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת?

"חמישה עשר יום לאחר החג" נקבעו על בסיס שיעור הזמן שעולי הרגל היו הולכים חזרה לבתיהם בזמן הבית, אך אין זה משנה אם באותו זמן יש עולי רגל או אין. כמובן, יש עניין מהותי בהגדרת השיעור – משך הזמן לבין עולי הרגלים שחוזרים לבתיהם לאחר הרגל, והוא איננו סתמי (למשל: חמישה עשר יום שהם מחצית חודש).

רבן גמליאל שהיה ביבנה לאחר החורבן כתב שיעור זה אף על פי שבית המקדש חרב ואין עולים לרגל. אמנם, ייתכן ששיעור זה הוא קריאת כיוון לבדוק בכל פעם מחדש את שיעור הזמן הנדרש לאחר את שאילת הגשמים בהתאם לתנאים משתנים – תנאי התחבורה וכד'.

סיכום

בהקשר למצוות השבת אבידה ניתן ללמוד ממשנתנו ומהתוספתא שנזכרה בגמרא על משך זמן החזרה של עולי הרגל מירושלים עד לבתיהם – שלושה ימים. מהאמור במשנה במסכת תענית ניתן ללמוד שמשך הזמן לפי רבן גמליאל הוא חמישה עשר ימים. רב יוסף ואביי הסבירו שמשנה אחת מתארת מה היה בתקופת בית ראשון ומשנה אחרת מתארת מה היה בתקופת בית המקדש השני. זאת על אף שהסתירה היא בין דברי תנאים שחיו לאחר החורבן. רבא אמר שקבעו שעל המוצא להמתין שבעה ימים כי לא הטריחו באבידה יותר מדי, ואין קשר בין זמן זה ובין זמן החזרה הביתה לאחר העלייה לרגל.

ההלכה בנוגע למשיב אבידה בטלה עם חורבן הבית, אך זמן שאילת הגשמים בז' במרחשוון, חמישה עשר ימים לאחר הרגל, נשאר במקומו ונפסק להלכה על אף שבית המקדש חרב. אמנם היו אמוראים ארץ־ישראלים שאמרו שלאחר החורבן יש לשאול גשמים ביום שמזכירים גשמים – בשמיני עצרת, ויש גם כמה ראשונים שפסקו כך, אך ההלכה המקובלת היא ששואלים גשמים רק בז' במרחשוון.

נראה שדברי רבן גמליאל "כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" הם הגדרת שיעור הזמן שנקבע ולא תיאור תכלית למשך הזמן שנקבע. אשר על כן, גם כיום כשאין בית מקדש ואף אם אין עולי רגל יש לדחות את שאילת הגשמים עד ז' במרחשוון כשיעור שקבעו בזמן הבית, אם כי יש לבדוק בכל פעם מחדש את הצורך לדחות את השאלה עד תאריך זה.

אמוראים ארץ־ישראלים שנזכרו בעיקר בירושלמי פירשו את דברי רבן גמליאל "כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" כנימוק לדחיית זמן שאילת הגשמים, ועל כן הם פסקו שלאחר החורבן יש לשאול גשמים ביום שמזכירים גשמים. אם כן, כיום לאחר החורבן, שיש הנוהגים לעלות לרגל ובעז"ה לעתיד לבוא כשייבנה בית המקדש במהרה בימינו ונשוב לקיים את מצוות העלייה לרגל כמאמרה, יש לחשב את משך זמן ההגעה כיום מירושלים לכל מקום בארץ, בכלי התחבורה המודרניים – רכב פרטי או תחבורה ציבורית. מדובר על פרק זמן של שעות ספורות לכל היותר, וכפי שאמר אביי שבעבר, בימי בית ראשון ובית שני, קבעו את זמן שאילת הגשמים וזמן ההמתנה בירושלים למוצא האבידה בהתאם לתנאי התחבורה שהיו מקובלים אז.